

Özbec népdalok

A török nyelvű özbec nép ma legnagyobb számban (közel 21 millió lélek) a Szovjetunióban, elsősorban az Amu-Darja és Szír-Darja folyók között fekvő Özbekisztánban és a szomszédos közép-ázsiai köztársaságokban, így Kazakisztán déli, Türkmenisztán északi, északkeleti, Kirgizisztán és Tadzsisztán nyugati részén, továbbá az Oroszországi Föderatív SZSZK és az Ukrajnai SZSZK területén, kisebb számban pedig (kb. másfél millió lélek) Afganisztán északi és Kína északnyugati területein él.

Ez a 12 milliót meghaladó lélekszámú közép-ázsiai török népsaját magát özbeknek mondja, s ez az elnevezés minden valószínűség szerint az Arany Sereg (Altin Orda) egyik nevezetes kánjának, a XIV. század első felében (1312–1340) uralkodott Özbek kánnak (teljes nevén Szultán Muhammed Özbek kán) nevéből származik. Özbek kán uralkodása idején az Arany Sereg állama — különösen annak keleti, közép-ázsiai területe — ismét erőteljes fejlődésnek indult, gazdasági és politikai tekintetben megerősödött, hatalma megnőtt és kulturális téren is jelentős eredményeket ért el. (Többek között Özbek kán nevéhez fűződik az Arany Sereg egész területén — tehát a Krim-félszigettől Közép-Ázsiáig terjedő területen — az iszlámnak államvallássá tétele.) Az addig saját törzsi vagy nemzetségi keretek között egyenrangú társakként egymás mellett élvén korábbi népvégeket használó (Kipcsak, Dzsalaír, Kangli, Katagán, Keneges, Mangit, Kiljat, Najman, Kongrat stb.) különféle török népek és népcsoportok egységes néppé, illetőleg nemzetté válásának folyamata éppen Özbek kán uralma alatt, nem kis részben az ő szervező tevékenysége folytán kezdődött el, ennek emlékét őrzi a nevéből keletkezett özbec elnevezés.

Az özbec nép és nyelv lényegében csak az Arany Sereg államának széthullását követő időkben, kb. a XV–XVI. században alakult ki. A Közép-Ázsiát a népvándorlást megelőző idők óta lakó különböző iráni eredetű népcsoportokhoz (szkíta, szaka, masszagéta, szogd, horezmi stb.) az 1. sz. I. évezred elején, de különösen a VI. század második felétől, vagyis a Türk Birodalom virágzásának kezdetétől fogva nagy számban török eredetű nomád állattenyésztő népek: csatlakoztak. E nomád török törzseknek és nemzetségeknek a Szír-Darja és Amu-Darja vidékére való folyamatos költözése a későbbi századok során még nagyobb méreteket öltött, úgyhogy a XI–XII. századra Közép-Ázsiát már túlnyomó többségben török népek (karlukok, kipcsakok, oguzok stb.) lakták. A XIII. századi mongol hódítás során több belső-ázsiai eredetű török — és részben mongol — népcsoportok érkeztek ide, akik Akszak Temír (Timur Lenk) és unokája, Ulugbek uralkodása alatt — a XIV. század második felétől a XV. század első feléig véglegesen e területek vezető etnikai elemévé váltak. Mindezen török népek és népcsoportok valamennyi mai közép-ázsiai török nép közös őseinek számítanak, de az özbec nép kialakulásában — és a vele szomszédos többi török néptől (kazakoktól, karakalpakoktól, kirgizektől, türkménektől) való elkülönülésében — mégis a legnagyobb szerepet a Kun Pusztáról (Dest-i Kipcsak) a mai Özbekisztán dús fűvő legelőire, termékeny folyó völgyeibe és oázisaiba Sajbáni kán által a XV. században telepített, a még Özbek kán megszervezte és egyre inkább egységesülő nomád „özbec” törzsek játszották. Az Arany Sereg bukása után Közép-Ázsiában jó ideig a Sajbáni kán alapította dinasztia uralkodott, majd hatalmuk megszűntével a Buharai és a Hivai Kánság, a XVIII. század elején pedig a Kokandi Kánság alakult

meg. A XIX. század derekán kezdődött meg e területek orosz gyarmatosítása. Az erőszakos orosz terjeszkedés ellen az özbec nép többször is felkelt, de végül is a cári seregek a legutolsó felkelést is levervén, 1876-ban mindhárom kánságot Türkisztáni Főkormányzóság néven Oroszországhoz csatolták. 1918-ban megalakult a Türkisztáni Autonóm SZK, majd 1924-ben — egyes területek leválasztásával — a mai határaival is ismert Özbec SZSZK. Özbekisztán Közép-Ázsia legfejlettebb ipari, és a Szovjetunió legnagyobb gyapottermelő köztársasága. Egykori virágzó építészetének leg híresebb emlékei ma is állnak Szamarkandban, Buharában, Hivában, Urgencsben, Horezmben.

Az özbec nyelv a török nyelvek délkeleti csoportjába tartozik, más néven „keleti török”-nek vagy „keleti türk”-nek, illetőleg „türkiki”-nek is mondják a szakemberek az e csoportba tartozó nyelveket. Az özbec nyelv kialakulása — csakúgy, mint az özbec nép etnogenezise is — bonyolult, több évszázados folyamat eredménye, amelynek során több elemmel kell számolnunk. Közülük legfontosabbak a tulajdonképpeni keleti török nyelvjárások (vagyis az Özbekisztán földjére érkező legrésze török népek nyelvjárásai), továbbá a kipcsak (kun) és az oguz (uz) nyelvjárások (ez utóbbiak szintén egy-egy későbbi korban érkezett török népcsoportok nyelvjárásai). Mindezen nyelvjárások egymással keveredtek, melyekre még igen nagy hatással volt a XIV–XIX. században élt, de főleg a Timur Lenk és utódai (XIV–XV. század), továbbá Sajbáni és utódai (XVI. század) uralma idején virágzott csagatáj irodalmi nyelv, sőt sokan e leginkább a törökség egyik legnagyobb klasszikus költőjének, Nevátnak (1441–1501) és az ugyancsak a török irodalom legkiválóbbjával közbe tartozó Báburnak (1483–1530) műveiből ismert irodalmi nyelvet egyenesen „ő-özbec” irodalmi nyelvnek is nevezik, tehát a csagatáj nyelvet az özbec közvetlen előzményének tartják. (A törökségen belül egyébként egyedülálló az özbec nyelvnek iráni hatásra kialakult jellegzetes „palócos” hangzása, vagyis az a jelenség, amikor az özbec a többi török nyelv bizonyos a hangjai helyén hosszú, ajkakkerekítéses a — „palócos” a! — hangot ejt.)

Az özbec történelem, kultúra és nyelv különös érdeklődésünkre tart számot, hiszen az özbec és a magyar nép között a történelem folyamán közvetlen kapcsolatok is létrejöttek. Itt elég csak az Árpádok korában Magyarországra települt közép-ázsiai (horezmi) eredetű izmaelita (mohamedán) kálizokra (emléküket a káliz népnévben kívül a Kálóz, Káló, Káló, Kálic, Kaász stb. személy- és helynevek őrzik), Aba Sámuel király, továbbá a böszörmények „mohamedánok, muzulmánok” — legalábbis egy részének — közép-ázsiai eredetére utalnunk, vagy az azok (oguzok) és a kunok (kipcsakok) népére, akiknek keleten maradt törzsel az özbec nép kialakulásában vettek részt, nyugati törzsei pedig a Tisza–Duna síkságára költözve, a magyarságot erősítették és gazdagították jelentős mértékben. Ennek köszönhetően még ma is sok a közös vonás, így a kun lakta Alföld szokásainak, hagyományainak, népköltészetének, népművészetének, nyelvjárási szokásainak számos eleme egyezik az özbec népi műveltség megfelelő elemeivel. De Vámbéry Arminről, a világhírű Ázsia-utazóról és neves turkológusról sem szabad megfeledkeznünk, aki Özbekisztán földjét keresztül-kasul bejárva, remek és páratlan értékű utalásokat, néprajzi, népköltészeti, nyelvészeti feljegyzéseket hagyott ránk, s akinek neve ma is ismerősen hangzik minden özbec ember számára.

Alább következő válogatásunkban népdalok tolmácsolásával az özbec népköltészet szépséges világába kívánjuk elkalauzolni a kedves olvasót.

Mándoky Kongur István

Arany gyűrű gyémánt kövü,
ezüst gyűrű rubint kövü,
nézd az én szép kedvesemet,
sötétbarna szemöldökü.

★

Arany gyűrű igazgyönggyel
fehér ujjadra illene,
ha van hozzád hasonló más,
csak réten a fülemüle.

★

A kertemben sétáltam,
sok rózsabimbót láttam,
hej, mint annyi más legény,
én is érted vágyódtam.

★

Arany gyűrű ujjamon,
jobbra-balra forgatom,
véled találkozni még
lesz-e vajon alkalom?

★

Arany gyűrű is elpattan —
ezüsttel megforrasztottam,
téged látva meggyógyultam,
pedig halálomon voltam.

★

Fának gyümölcse lehullik,
ágát vissza nem hajtja,
boldogságod is elmúlik,
szíved bánat szakasztja.

★

Ezen a fán sok az alma,
szép leányban sok a csalfa,
a szép leány azért csalfa,
mert a legény azt akarja.

★

Ezen a fán, édesem,
két alma van összesen,
hogya megcsókollak én,
ne késlekedjél te sem.

★

Házad előtt vízmedence,
rózsa nézi magát benne.

szépségeddel ne kérkedjél,
szerelmemet ne becsüld le.

★

Házad előtt zöld fű sarjadt,
ne hagyj, hogy azon járjanak,
egyik elmegy, másik megjön,
vigyázz, nehogy megszóljának.

★

Sárga kandalaki dinnye,
deszkapu repedése —
tizenötévesen özvegy
Kamcsibek szép felesége.

★

Ház eleje magas, rangos,
minden leány büszke, gangos,
minden leány büszke, gangos,
melle mindegyiknek dombos.

★

Kertes a házam eleje,
harmatos reggel a gyepe,
szomszédomban szép lány lakik,
éppen énhozzám illene.

(ÜZBEG NÉPDALOK)

Piros alma de édes,
ezen a fán kevés lesz,
a kedvesed, ha szereted,
akkor magad ne kéresd.

☆

Magas égnek fellege,
széles mező ménese —
vizet kérek, pálinkát ad
az akszui menyecske.

☆

Bulungur felé az úton
törött ágú fűzfa van,
szakálltalan ifjú arcán
harapástól mély seb van.

☆

Bulungur felé az úton
selyem zsebkendőt leltem,
ne higgyjétek, hogy leltem,
egy aranypénzen vettem.

☆

Bulungur felé az úton
a karaván lassan halad,
nem jössz, hiába hívtalak,
egyre csak kéreted magad.

☆

Ki az a legény amoda?
hátas lova szép sárga,
szívem megbolondította
tizennégyéves lányka.

☆

Hegyes Hindosztánban jártam,
de sok hágóján áthágtam,
átkeltem Narin vizén is,
ülök itthon Fergánában.

☆

Nincsen apám énnekem,
nincsen anyám énnekem,
árvaságom nyomorúság,
vagyok én testvértelen.

☆

Megszülettem, hogy meghaljak,
nehéz földdel betakarnak,

nem tudok onnan felállni,
bármennyire is akarjak.

☆

Rózsa voltam, hervadtam,
érte majdnem meghaltam,
te, galambom, tüzes vagy,
ilyen legényt akartam.

☆

Sok virágom kinyíljon,
illata hozzád szálljon,
aki szerelemről szól,
az csad dalolva szóljon.

☆

Utcátokban, ha járok,
magas fák közt megállok,
hosszú hajával köti
lány a legényt magához.

☆

Víz hullámozó folyása,
hónak fehér hullása,
a kedvesnek két karja
bölcse lassú ringása.

Fordította: Szöllösi Zoltán

Hatvani Dániel

Büdös hús

Mami a zöldségeskertből jövet, kezében három fej salátával becsoszogott a verandára, tekintete egy pillanatra elmélázott a vízi-pálmák és aszparáguszok sokaságán, majd kissé meggömbülve benyitott a konyhába, öregedő pupillái a sok évtizeden át megszokott puha félhomály meghitt érzékelésére kerekedtek ki, de a szétáradó, túlvilágian hideg fényben megmártózva felsőteste is belerezzent a hunyorgástól; Andris, a veje nemrég szerelte föl a gáztűzhely fölé a fénycsövet.

Erzsi, a lánya fakanállal kavargatta az ételt a lábában; apró gőzfosztlányok szálltak a plafon felé. Mami még mindig az ajtóban állt, elnyomott egy hosszú sóhaj, a méltatlankodás keserű gombócokban gyűlt össze a torkában, kint még magasan jár a nap, különben is teljesen nyárias ez a május, felhőnek alig van nyoma, itt meg ég a villany, fogy a drága áram. Nem érdemes nekem már szólnom — gondolta. A lánya a múltkor is legorombította, amiért szóvá tette a pazarlást, azt mondta, hogy már pedig nem fog vakoskodni. Szeretett volna akkor is visszavágni, hogy igen, a mai fiataloknak már mindenhez villany kell; a szobájuk ajtajának résén este tizenegy körül is előszívárgott a hangulatlámpa zöldeslila fénye, miközben a heverő halkán és ütemesen nyeszergett... De ezt nem mondhatta mégsem, rögtön ráfognák, hogy hallgatózik, sőt leskelődik, könyékig vájkál a magánéletükben, gyerekük is ezért nem szület, pedig ő tudja, hogy Erzsi, bár előtte titkolja, harmadik éve szedi azokat az átkozott pirulákat.

A fiatalasszony rövid pillantással nyugtázta a mami előkerülését. Az öregasszony pár lépést tett előre, beleszimatolt a levegőbe és azt mondta:

— Kolbászos tarhonya.

— Igen — bólintott amaz. — Kaptam az ábécében jó kis füstölt kolbászt.

— Amennyi füstöt az látott.

A fiatalasszony hangja élesre fenődött:

— Andrisnak és nekem ízlik.

A mami érzékelte, amint feszültséggel telik meg a konyha átvilágított levegője, de fogai között ott inceskedett az ellentmondás szelleme.

— Mert elszoktatok az igazítól.

S várta, hogy a lánya felcsattan. De az halkán csak ennyit jegyzett meg:

— Lehet, mami. Holnaputántól maga is igazít ehét.

Az öregasszony szeme megcsillant:

— Leszúrjátok?

— Le.

Mami tálat keresett a salátának, belerakta; megint nagy kedvet érzett a sopánkodáshoz, hogy micsoda felfordult élet ez, május végén disznót vágni, amikor tisztességes helyen az ilyesmit decemberben csinálják, esetleg még januárban, de semmiképp sem nyáron. Csakhogy idejében belátta: hiábavaló ezt az egészséget újra kezdeni, eleget marták már egymást miatta; tavaly ugye hónapról hónapra halogatták a malacvásárlást, kellett a pénz a drága parkettára, aztán meg az új garnitúrára, azokra a kényes fotelekre, a ruganyos heverőkre, a szekrényorra. Pedig milyen jó állapotban voltak azok a régi bútorok! Ezek a mostaniak harmadannyi ideig sem tartanak. Napokig sírdogált csöndben, titokban, amikor kirakták az udvarra, a tűzrevaló mellé, a nyitott szekrényajtón át bevilágított a nap, szinte égette a jó öreg deszkákat. Aztán, amikor cseperészni kezdett az eső, Andris letakarta nejlonfóliával, a mami csak akkor nyugodott meg kissé, hogy mégsem aprítják fel tűzifának, de amikor a vő Dézsával, a nagyhangú cigányemberrel kezdett alkudozni, akkor keseredett el igazán. Hát az ő régi kedves bútorai már csak a cigánynak lesznek jók? S a lelke is belefacsarodott, amikor a hátsó konyha ajtajából kileste: hosszas alkudozás után Dézsa átnyújtja Andrisnak az egyetlen lila bankót. Bizony, jobb lett volna tényleg felaprítani.

Könnyeit szinte most is vissza kellett nyelnie, amint a bokros salátafejeket rendezgette a zománcos tálban. Hogy megindultságát levezesse, zsörtölődve csak ennyit jegyzett meg:

— Jó, hogy egyáltalán szóltok, mire készültök.

A fiatalasszony kezében megállt a fakanál:

— De mami, nem emlékszik, hogy már a múlt héten is emlégettük?

— Persze, persze. Andris a disznóól előtt szólt, kutyafuttában, akkor is sietett el itthonról, a motorhoz szerezni valami vackot, vagy az istentudja mit. De lányom, a disznóvágáshoz készülni kell, beszerezni ezt-azt, sőt, paprikát, borsot, rizskását, káposztát. Meg még belet is, ha nem akarjuk pucolgatni.